

*Л.М. Казначеева
(м. Рівне)*

ВОЛИНСЬКЕ ДВОРЯНСЬКЕ ЗІБРАННЯ – КОРОТКИЙ ЕТАП ВІД САМОВРЯДУВАННЯ ДО ІМПЕРСЬКОЇ ЗАЛЕЖНОСТІ (1830–1840 рр.)

Однією з проблем, що постали перед Російською імперією після приєднання Правобережжя наприкінці XVIII ст., став пошук шляхів порозуміння з місцевою знаттю, що за своєю складно організованою, неоднорідною та різноманітною соціальною структурою поділялася на велику кількість прошарків – поряд з магнатами, дідичами, посесорами тут існував численний стан безземельної шляхти¹. Воліючи отримати у місцевій знаті щойно приєднаних земель союзників і партнерів, імперія поширила на шляхту права й привілеї російського дворянства шляхом запровадження указів, з яких особливо важливими були “Учреждения для управления губерний Российской империи” 1775 р. та Жалувана грамота дворянству 1785 р.² Першим на Правобережжі впровадили дворянську службу й зафіксували місце дворянства в місцевому управлінні за російським зразком, а Жалувана грамота, кодифікуючи політичний, юридичний і соціальний статус привілейованого стану, встановила законодавчу базу його корпоративних прав.

Отримавши право мати власну організацію та представницькі органи, 1796 р. у Волинській губернії дворяни утворили дворянське зібрання. Збираючись кожні три роки у губернському місті, воно обирало державних чиновників й урядовців, вирішувало питання, запропоновані владою, обговорювало нагальні станові проблеми. Тоді ж було створене депутатське зібрання, яке стало першою інстанцією, яка розглядала докази дворянського походження, своєрідним “ревізійний орган”, що перевіряв можливість зарахування до привілейованого стану, оскільки одним з питань, що постали перед імперською владою після кооптації місцевої знаті до російського дворянства, стало визначення та узаконення походження численної шляхти за імперською системою доказів³. Зважаючи на велике число бажаючих перейти до російського дворянського стану (у Волинській губернії упродовж першого тридцятиліття її існування депутатське зібрання розглянуло більше 12 тис. справ), уряд постійно продовжував терміни подачі шляхтичами доказів свого походження⁴. Наплив до дворянської корпорації величезного числа безземельної шляхти, представники якої створювали численну масу неподатного стану, не відповідав інтересам імперії. Уряд вже 1818 р. здійснив “найранішу спробу ревізувати легітимацийну діяльність дворянських зібрань”⁵. Тоді депутати Волинського зібрання мали виключити з родовідної книги дворян, визнаних такими лише за свідченнями дванадцяти шляхтичів, ревізійними реєстрами і метриками. Водночас виявилися зловживання при внесенні до дворянських родовідних книг не дворян інших західних губерній, які незаслужено користувалися привілеями, що стало причиною створення у Петербурзі при Сенаті 1828 р. Комітету для підготовки відповідних правил. Дотримуючись їх, слід було перевіряти депутатські зібрання щодо правомірності надання ними дворянських прав. А для цього укладалися списки тих, хто отримав дворянство військовою і статською службою⁶.

Того ж року Волинське зібрання отримало настанову впорядкувати процедуру переведення місцевих шляхтичів до привілейованого стану, для чого депутатів зобов'язали висилати до Герольдії копії документів, засвідчуючи, що вони невідомі й належать саме тій особі, яка доводить своє дворянство⁷. Прагнення навести лад

у діяльності зібрань стало свідченням твердого бажання перевірити виявлені підробки документів і поставити під контроль центру їх роботу.

Листопадове повстання 1830 р. стало рубежем імперської політики щодо місцевої знаті та її корпоративних органів, яскравим свідченням чого був жовтневий указ 1831 р., згідно з яким усі шляхтичі, кандидатури яких навіть схвалені депутатським зібранням, але не визнані Герольдією, позбавлялися прав дворянства до кінцевого визначення їх статусу⁸. Однак, всупереч цьому положенню, в 30-х рр. XIX ст. у західних губерніях спостерігалось бурхливе зростання чисельності привілейованого стану. Зокрема, Волинське депутатське зібрання лише за 1832 р. затвердило більше п'яти тисяч протоколів про визнання прав дворянства⁹. Рішення депутатів супроводжувалися порушенням законодавства: вони самовільно видавали дозволи на приналежність до привілейованого стану, вводили в дворянство “заднім числом”. Зустрічалось незаконне приєднання до чужих родів, підробки документів¹⁰. Одним з жорстких кроків влади, спрямованим на обмеження прав депутатських зібрань, стало позбавлення їх права видачі нових свідоцтв про дворянство без затвердження Герольдії, а згодом – ревізія їхньої діяльності¹¹.

До складу створених 1834 р. губернських комісій, що мали перевірити діловодство депутатських зібрань і законність включення до привілейованого стану місцевих шляхтичів від дня заснування цих установ до 1829 р., входили совісний суддя, два кандидати на посади голів карної й цивільної судових палат (тобто ті, хто балотувався на дворянських виборах), два члени депутатського зібрання та канцелярські службовці. Таким чином, весь склад губернських ревізійних комісій формувался з місцевих дворян-обранців дворянського зібрання (виняток становив губернський прокурор, який теж брав участь у роботі комісії). Організація і діяльність комісій стали предметом серйозного занепокоєння та навіть протесту дворянських зібрань правобережних губерній. У вересні 1834 р. волинський губернський предводитель Г.С. Ленкевич від імені зібрання звернувся до генерал-губернатора, й, посилаючись на Литовський статут, колишні польські закони російські законодавчі акти, вказав на незаконність функціонування комісії та зауважив, що новий указ нехтує правами місцевих дворян. Зібрання вважало, що діяльність комісії викличе чималі ускладнення, зокрема, віддалить можливість вступу їх до військової чи цивільної служби. Воно просило при перевірці діяльності депутатів керуватися законами, маючи на увазі ще діючі в губернії нормативні акти Речі Посполитої, а ревізію, проведену комісією, вважати остаточною. Співзвучні звернення подали генерал-губернатору сусідні Київське й Подільське дворянські зібрання¹².

Однак, незважаючи на протести останніх, російська адміністрація взялася за створення губернських ревізійних комісій. Волинський губернатор одразу зіткнувся з проблемою укомплектування її складу. Згідно з указом, головою комісії повинен стати совісний суддя, якого у губернії ще не існувало: совісний суд тут запровадили в грудні 1833 р., але вибори його членів мали відбутися на дворянському зібранні лише 1835 р.¹³ Другою перепоною став вибір ще одного члена комісії – кандидата на посаду голови карної палати суду, оскільки у Волинській губернії цього чиновника призначав уряд та відповідно кандидатів на цю посаду теж не було. Це означало, що дворянське зібрання мало обрати з-поміж своїх членів дворянина, який став би членом губернської ревізійної комісії¹⁴.

Таким чином, для створення останньої необхідно було скликати позачергове дворянське зібрання, щоб обрати членів комісії. Однак губернатор уважав недоцільним запрошувати всіх дворян, членів зібрання до Житомира й запропонував доручити їх обрання місцевим судовим чиновникам, повітовим предводителям і депутатам на чолі з губернським предводителем. Зібрані дворяни призначили членів комісії на чолі з головою К. Кноллем – старокостянтинівським повітовим предводителем¹⁵.

Тоді ж почалося комплектування її канцелярії, де виявили бажання служити 13 місцевих дворян¹⁶. Проте, незважаючи на сформований склад Волинської ревізійної комісії, вона ніяк не могла розпочати свою роботу, бо наступною проблемою стала відсутність власної будівлі, оскільки приміщення, що орендувало депутатське зібрання, було замалим. Губернський предводитель запропонував найняти будинок для комісії за рахунок земських зборів, бо дворянське зібрання відмовилося виділити на це кошти. Воно й так утримувало її за рахунок власних сум¹⁷. Ще однією затримкою стала відсутність голови комісії, який ніяк не міг знайти собі заміну в повіті, кому б міг доручити справи. Після неодноразових нагадувань тільки у лютому 1836 р. К. Кноль таки прибув до Житомира, але виявилось, що відсутні інші члени комісії, що унеможливило початок роботи. Нарешті, після багатьох нагадувань та численного листування з цього приводу Волинська ревізійна комісія розпочала свою роботу 13 березня 1836 р.

Варто зазначити, що в сусідніх Київській і Подільській губерніях початок роботи аналогічних комісій теж затягнувся й розпочався відповідно 18 березня та 20 квітня 1836 р.¹⁸ Розпочавши свою діяльність, голова комісії щомісячно надсилав до Герольдії звіти, де називав кількість обревізованих справ. У першому звіті щодо проведеної роботи вказувалося, що з 57 справ, наданих депутатським зібранням, комісія обревівувала 44, а за деякі місяці кількість їх була надто малою. Так, у вересні 1836 р. комісія обревівувала лише 8 справ про дворянське походження¹⁹. На закид генерал-губернатора Д.Г. Бібікова щодо навмисного зволікання праці голова останньої К. Кноль відповів, що впродовж шести місяців комісія діяла в неповному складі, що призвело до низької результативності її роботи²⁰. Поряд з іншими причинами уповільненої діяльності комісії можна назвати часту зміну її членів, що теж не сприяло ефективній роботі. Російська ж адміністрація першопричиною незадовільного функціонування комісії називала її склад. Адже всі члени останньої обиралися дворянським зібранням і поза всяким сумнівом представляли інтереси місцевого дворянства.

Для посилення діяльності правобережних комісій і більшого за ними контролю генерал-губернатор запропонував призначити до їх складу членів від уряду, що й було узаконено грудневим указом 1836 р. Із січня наступного року до роботи Волинської ревізійної комісії долучився П. Механцев²¹. Але це нововведення не дуже сприяло прискоренню та покращенню роботи: всього за чотири роки існування Волинська і сусідні правобережні губернські ревізійні комісії обревівували невелику кількість дворянських справ, а саме:

	Волинська	Київська	Подільська
1836 р.	129	398	85
1837 р.	230	359	207
1838 р.	374	1100	593
1839 р.	832	1285	550
Разом:	1565	3142	1435

У грудні 1836 р. К. Кноль звернувся до генерал-губернатора з проханням дозволити все-таки прийняти свідчення дванадцяти дворян за основний доказ шляхетності, оскільки чимало їх втратили справжні документи про своє походження²³. На його думку, це мало стосуватися хоча б тих шляхтичів, чиї справи розглядалися депутатським зібранням до указу 1803 р., який заборонив депутатам приймати такі свідчення як основний доказ²⁴. Прохання комісії не було взяте до уваги. Однак, незважаючи на заборону, члени Волинської комісії зараховували до дворянського стану шляхтичів лише за свідченнями дванадцяти й навіть деколи двох шляхетних осіб, ревізійними ресстрами та метриками²⁵.

Окрім повільного розгляду дворянських справ, визнання і підтвердження дворянства, влада викрила чимало інших порушень членів комісії. Зокрема волинський губернський прокурор виявив, що остання 7 ревізувала справи не за оригінальними документами, а за їх копіями. До того ж член комісії від уряду звинуватив колег у підробці документів. На його думку, виправлення в багатьох паперах були зроблені самими членами ревізійної комісії²⁶. Старанність П. Механцева у виявленні недоліків не пройшла повз увагу генерал-губернатора. Член комісії від уряду замінив „небажаного” К. Кнолля на посаді її голови²⁷. Цьому сприяло також прохання губернського предводителя дворянства Г.С.Ленкевича дозволити дворянському зібранню зібрати кошти для К. Кнолля, що було розцінене російською адміністрацією як спроба винагородити голову ревізійної комісії за “приховування незаконних дій” депутатського зібрання. Загалом за час роботи правобережних ревізійних комісій губернські прокурори подали до Міністерства юстиції близько 260 протестів проти їх рішень²⁸.

Підсумовуючи, зазначимо, що діяльність Волинської губернської ревізійної комісії не вдовольнила російську владу. За чотири роки її роботи не було здійснено повної перевірки ані діловодства депутатського зібрання, ані законності включення до дворянського стану місцевої шляхти. Зважаючи на зволікання у розгляді справ, незначну ефективність роботи ревізійних комісій та численні порушення з боку її членів, Д.Г. Бібіков запропонував об'єднати правобережні губернські комісії в одну центральну у Києві, звернувшись з відповідною пропозицією до міністра юстиції. В ній генерал-губернатор вказав на необхідність створення центральної ревізійної комісії й окреслив деякі аспекти її майбутньої роботи. Запропонована Д.Г. Бібіковим комісія була створена у січні 1840 р., відібравши у депутатського зібрання левову частку повноважень і виключивши із привілейованого стану значне число шляхтичів Правобережжя.

Документ, що публікується, яскраво ілюструє, в який спосіб обмежувався чисельний склад місцевої еліти, зокрема волинської, як урізалися її привілеї. Поділ її на частини – непривілейовану податну та привілейовану неподатну – спростило соціальну структуру Правобережжя й забезпечило фіскальні інтереси Російської імперії. Цінний цей документ також і тим, що вказує яким чином імперія намагалася інтегрувати місцеву еліту, спершу надаючи право участі у місцевому управлінні, а згодом обмежуючи її та узалежнюючи від центральної влади. По суті, поділяючи шляхту на соціальні категорії, уряд намагався завоювати лояльність і подолати антагонізм одних за рахунок інших, хоча, як показало Січневе повстання 1863 р., йому це майже не вдалося.

Публікацію підготувала Л. М. Казначеева

1839 р., 31 березня. Донесення київського військового, подільського і волинського генерал-губернатора Д.Г.Бібікова міністру юстиції Д.М. Блудову про заходи декласації правобережної шляхти

Из дел Герольдии²⁹ давно известно, до какой степени допущены дворянскими депутатскими собраниями западных губерний по делам о дворянах беспорядки, неправильности и самые злоупотребления. Это было поводом учреждения комиссий для обревизования всех действий депутатских собраний по правилам, начертанным в указе 30 апреля 1834 г.³⁰ Но и сии комиссий не вдруг приступили к точному исполнению своей обязанности. Первоначальное их действие явно показывало намерение уклониться от предписанных правил, закрыть неправильности и злоупотребления и продолжать ревизию на неограниченное время. Такое направление комиссий было естественным последствием состава оных из лиц, единственно к дворянскому

сословию принадлежавших, из коих почти каждый, если не принимал собственного участия в неправильностях дворянских депутатских собраний, то видел себя в опасности лишиться прав дворянских, несообразно с правилами дворянской грамоты и указа 20 апреля 1834 г. приобретенных. От сего наблюдение губернских прокуроров за успехом и правильностью хода дел в комиссиях оказалось крайне затруднительным, в 1837 г. прибавлены в состав комиссии члены от короны и действие комиссии подвергнуто ближайшей отчетности генерал-губернатора. Но и сие не возбудило в комиссиях полной деятельности и точной исполнительности. Коронным членам комиссии надлежало почти по каждому делу противоборствовать усилиям прочих членов к неправильным заключениям и медленному рассмотрению.

Со вступления моего в управление вверенных мне губерний³¹ я принимал все способы к ускорению и улучшению хода означенной ревизии действий депутатских собраний, но при всей моей заботливости и побудительных мерах рассмотрение дел в Подольской и Волынской комиссиях не сопровождается с тем успехом, какой производится в Киевской. Это видно из прилагаемой к сему сравнительной ведомости³². Успех Киевской комиссии и большую правильность ее действий надлежит отнести к особенной деятельности и неутомимому усердию коронного члена, исправляющего должность председателя комиссии, по случаю увольнения от должности занимавшего сие место совестного судьи. Не менее того, успех сей весьма много зависит и от ближайшего надзора генерал-губернатора по местному пребыванию в Киеве.

Эти две причины успеха в Киевской комиссии доказывают самым опытом, что для скорейшего и правильнейшего производства в комиссиях дел необходимо или подчинить их председателям от короны, или сблизить к надзору генерал-губернатора, соединя все три комиссии в одну центральную в Киеве.

Первое средство я признаю не совсем удовлетворительным. Председатель от короны при депутатах от дворянства, всегда согласных между собой в мнениях, не может воспрепятствовать составлению определений по большинству голосов в случае неправильности оных, не может также иметь достаточно канцелярских способов и влияния на успех при противодействии дворянства умышленным недоставлением ему способных, честных и усердных чиновников, которые принадлежат к тому же составу дворянства. Сверх того, при всей определенности правил, в указе 20 апреля 1834 г. изображенных, в трех комиссиях неизбежно разнообразии постановлений по неправильному иногда применению оных, отчего могут быть многие в одной губернии утверждаемы в дворянстве и пользоваться оным, доколе не рассмотрит Герольдия, по таким документам, которым в другой подобные не получают утверждения.

Другое средство соединения трех комиссии в одну центральную в Киеве может, без сомнения, отвратить все сии неудобства, если оная комиссия будет составлена из председателя, товарища и советника от короны по примеру палат и трех депутатов от каждой губернии под наблюдением киевского губернского прокурора на общих основаниях и в тех же обязанностях к главному местному начальству, какие определены высочайшим повелением 18 декабря 1836 г., и получают соединенный штат канцелярий из трех комиссии с определением в оную чиновников по моему утверждению, а председателя и членов – сообразно узаконенному порядку от Министерства юстиции.

Из прилагаемого проекта штата, ваше высокопревосходительство, усмотреть изволите, что к отпускаемой ныне из земского сбора на содержание комиссии сумм потребуется прибавка по каждой губернии с небольшим по 6000 р., которые безостановочно могут быть ассигнованы из остатков земского сбора и не только

не обременят оного, но еще сократят расход уменьшением времени на окончание дел в центральной комиссии против того, какое бы продолжалось при существовании особых трех комиссии. Жалованье председателю и коронным членам предполагается почти равное, получаемому в губернских местах, с некоторою прибавкою, которая, как равно и жалованье членам от дворянства, необходимы, сколько потому, что вступление в коронную службу на время без преимущественной выгоды не может быть охотно принято, столько и по особенной трудности службы, которая потребует для успешного и аккуратного обревизования действий дворянских депутатских собраний.

Независимо, однако ж, от учреждения в Киеве центральной комиссии для обревизования действий Киевского, Подольского и Волынского депутатских собраний, ослабления сим средством противодействия дворянских депутатов и утверждения порядка ревизии в единообразном направлении необходимо преподать комиссии некоторые правила, ведущие к большему успеху в действиях, сообразно видам и намерениям правительства. Для сего надлежит изобразить существа постановлений, указующих средства к успешному окончанию ревизии дворянских депутатских собраний, к совершенному исправлению всех допущенных последними злоупотреблений и к твердому прекращению оных на будущее время.

1. Известно, что размножение в западных губерниях дворянства не было последствием одних только злоупотреблений дворянских депутатских собраний со времени возвращения сего края к России. Оно произошло еще во время польского правительства от самой формы правления и состава его. Высшее польское дворянство, владеющее именьями, само содействовало образованию многочисленной мелкой шляхты, ничего не имеющей, но составлявшей тогда средство к перевесу голосов на сеймах под именем Речи Посполитой, входившей в состав войска, вооруженного во времена так называемого посполитого рушенья, которое в мирное время составляло род вассалов. Каждого владельца имения по возвращению к России, когда тому же вышнему дворянству, состоявшему из владельцев имений, дарованы были права российской дворянской грамоты и предоставлено внести на оснований оной дворян каждой губернии в родословную книгу, они не упустили бедный клас шляхты и обрабатывающий их землю из платежа чинша присоединить к своему сословию посредством принятия в доказательство благородного происхождения одних токмо свидетельств двенадцати дворян, допускаемых дворянскою грамотою к числу прочих доказательств. Освобождение сим легким средством от платежа в казну податей, вероятно, сначала было единственно целью искавших присоединения к дворянству, ибо они по-прежнему оставались в рабстве настоящих дворян; но последние имели при сем случае ввиду соединение с классом людей единоверных, связанных с ними тесною преданностью, и не упустили во время минувшего мятежа употребить его орудием своих вероломных предприятий. Такое присоединение шляхты в дворянство год от году умножилось. Не видно было конца размножению. Надлежало положить конец оному, и правительство указом 19 октября 1831 г.³³ всех, носивших название шляхты и не успевших еще получить причисление к дворянству, обратило в однодворцы, но в сие время со стороны дворянских депутатских собраний употреблены все средства, сколь можно более выдать копий с определением о дворянстве, с допущением доселе злоупотреблений, и, таким образом, в однодворцы обращено гораздо меньшее число против причисленных к дворянству, как сие показывает прилагаемая ведомость. Это заставило правительство для приведения по возможности в известность мнимых дворян отделить их по указу 11 октября 1832 г.³⁴ от владеющих дворянским недвижимым имением, сии названы дворянами 1-го, а те – 2-го разряда. Существенное различие между ними состоит в том, что дворяне 1-го разряда, несмотря на неполучение еще утверждения в дворянстве от Герольдии, кроме тех,

которые пропустили назначенный указом 2 июля 1833 г. двухгодичный срок на представление в депутатские собрания доказательств о дворянстве, продолженном по указу 26 марта 1835 г. владеть имением и приобретать оное, и пользуются до определенной степени правом участия в выборах дворянства и служения по выборам, а последние не имеют права ни на владение крестьянами, ни на участие в выборах и остаются свободными от подымной подати и воинской повинности только до рассмотрения их доказательств в Герольдии, долженствующих по всей вероятности уничтожить неправильное причисление почти всех их к дворянству. Хотя точно таким образом и дворяне 1-го разряда, получившие утверждение в дворянстве от депутатских собраний с упущением постановленных правил, могут потерять права свои, если по рассмотрении в Герольдии определения депутатских собраний окажутся оные неправильными, но из высочайше утвержденного 5 июля 1838 г.³⁵ мнения Государственного совета³⁶ видно, что о тех дворянах, которые до истечения назначенного на представление возвращенных им документов или требуемых Герольдией дополнительных доказательств трехгодичного срока не представят оных, или которых доказательства найдены будут Герольдией недостаточными и не имеющими законных оснований, но они владеют или владели населенными недвижимыми имениями до внесения их депутатскими собраниями в дворянскую родословную книгу, последует в правительствующем Сенате дальнейшее соображение и постановление; пропущенные же трехгодичный срок на представление документов, как равно и не утвержденные Герольдией дворяне 2-го разряда, должны быть немедленно обращены в однодворческое состояние.

Все сии постановления правительства, определяющие различия здешних дворян по самому свойству их происхождения, и вместе с сим справедливые причины, побуждающие к таковым постановлениям, указывают необходимость преимущественного обревизования определений депутатских собраний относительно дворян 2-го разряда. Нельзя не спешить, чтобы класс людей довольно многочисленный, почти праздный и, видимо, вредный, скорее был обращен в приличное ему состояние. Кроме пользы казны, самое благоустройство края того же требует. Это послужит даже к прекращению того противоборства дворянского состояния, которое оно считает нужным для отдаления угрожающей каждому опасности лишиться дворянства, может быть, по невинному упущению доказательств, прежде почитавшихся ненужными, а ныне безвозвратно потерянных. Истинные дворяне, в сем положении находящиеся, до окончательного постановления о них правительствующего Сената не будут оглашаемы в губернии за неистинных, не подвергнуты преждевременно оскорбительному унижению; отнимется всякий предлог к ропоту, и умы, без сомнения, придут в спокойнейшее состояние. По сим уважениям, по мнению моему, надлежит дела о дворянстве, владеющим населенными недвижимыми имениями, но не утвержденным Герольдией, недошедшие еще до обревизования комиссией, предоставить непосредственному пересмотру Герольдии, а комиссии поручить исключительное обревизование дел о дворянах 2-го разряда, не утвержденных Герольдиею, и на сей конец велеть дворянскому депутатскому собранию и казенной палате о сих дворянах доставить немедленно именнные списки, предписав первому означать в списке, кто когда определением того собрания утвержден в дворянстве; ежели в одном и том же определении депутатских собраний окажутся помещенными вместе с дворянами 2-го разряда и дворяне 1-го, то есть владеющие имениями, или в числе дворян 2-го разряда окажутся такие, которые до внесения их в родословную книгу владели имением, то центральная комиссия, по необходимости входя в общее обревизование определений и документов о тех и других и делая заключение о правильности или неправильности тех определений, должна будет в особенности удостовериться о действительности

прежнего или нынешнего владения имением и объяснить о том в представлениях Герольдии.

2. Указом 20 апреля 1834 г. повелено комиссиям произвести ревизию действий дворянских депутатских собраний со времени учреждения оных в каждой губернии по 1829 г. Причины назначения сего периода времени из указа не видно, но с 1829 г. по настоящее время беспорядки дворянских депутатских собраний, в особенности Вольнского, не только нельзя считать прекратившимися; напротив того, как выше изъяснено, допущены всевозможные способы к причислению множайшего числа шляхты в дворянство; для избежания от записки в однодворцы и продолжающиеся донные ходатайства депутатских собраний об исключении из однодворцев, причисленных после указа 19 октября 1831 г. к определениям прежнего времени, даже и по боковой линии, доказывают, что неправильности и донных происходят и распоряжения правительства, вменяющие в обязанность дворянских депутатских собраний в известных случаях представить на разрешение Герольдии, не имеют полного действия. Посему для совершенного исправления всех злоупотреблений необходимо возложить на центральную комиссию обревизование всех без изъятия дел и определений депутатских собраний о дворянах 2-го разряда, последовавших и еще не представленных в Герольдию, предоставляя сей же комиссии и выдачу свидетельств дворянам 2-го разряда, желающим определиться в службу, по удостоверении в правильности определений, состоявшихся о них в дворянских депутатских собраниях, и в принадлежности просителей к тому самому роду, к которому причислены. Сверх того, для полноты и бессомнительной правильности обревизования предоставить центральной комиссии сделать пересмотр всех определений, состоявшихся в Киевской, Подольской и Волынской комиссиях со времени открытия оных, с тем, что если бы по недостатку вийманья которой-либо комиссии вкрались в оные определения ошибки или какие-либо неправильности, центральная комиссия постановила бы новое заключение и предоставила оное на рассмотрение Герольдии в установленном порядке.

3. Указом 20 апреля 1834 г. постановлено, чтобы комиссии по окончании каждого года представляли в Герольдию списки всех тех дворян, записанных в родословные книги, кой на оснований дворянских грамоты и настоящих подтверждении не имели на то права или коих права оказываются сомнительными, или же при внесении коих в делопроизводстве будут замечены упущения, беспорядки и злоупотребления с приложением при сем списка и самих документов, представленных в депутатские собрания. О дальнейших последствиях сего представления в помянутом указе ничего не сказано. Разуметь следует, что сим представлением обязанности комиссии по обревизованным делам оканчиваются и дальнейшее распоряжение Герольдии об утверждении или уничтожении определений депутатских собраний будет происходить по принятому ныне порядку чрез депутатские собрания. Приемля в соображение, что число неправильно признанных в дворянстве по произведенному донные обревизованию комиссии оказывается гораздо превосходнее числа правильно утвержденных депутатскими собраниями, как сие значит в прилагаемой ведомости, что за сим потребно весьма продолжительное время на окончательное разрешение Герольдии и что дворянские депутатские собрания, допустившие неправильные определения по вкоренившимся в оных злоупотреблениям, оказываются неблагонадежными к точному исполнению предписаний Герольдии относительно уничтожения определений, я полагаю необходимым: а) сообразно указу Герольдии, последовавшему 24 мая 1818 г. Волынскому депутатскому собранию, об исключении из родословной книги с отобранием грамоты и свидетельств всех признанных в дворянстве по одним только свидетельствам частных лиц, ревизским сказкам и метрикам дать право ревизионной комиссии привести в действие сие распоряжение

относительно всех подобных определений о дворянах 2-го разряда, а при ревизии оказаться могущих как по Волынской, также и по Киевской и Подольской губерниям, как прежде, так и после воспоследования оного указа состоявшихся с донесением Герольдии о каждом в виде исполнения ее указа со всею подробностью. Это весьма много сократит для Герольдии время на рассмотрение прочих дел по представленной комиссии о неправильно признанных дворянами и послужит к беззамедлительному причислению их в свойственное состояние; б) для ускорения разрешения заключений комиссии о прочих неправильно признанных депутатскими собраниями дворянах или о подлежащих сомнению, как равно и о тех, в которых окажутся упущения, беспорядки и злоупотребления, дозволить комиссии представлять в Герольдию отдельно каждое дело, не ожидая окончания года, но тотчас по обревизовании; в) во время существования комиссии постановлений Герольдии об уничтожении определений по ее представлениям приводить в исполнение не через депутатские собрания, а через комиссию, которая обязана будет делать на всех определениях, подлежащих уничтожению, надлежащие надписи и отсылать в дворянское депутатское собрание для исключения из родословной книги, а губернскому правлению сообщать об отобрании у лиц, неправильно признанных в дворянстве, выданных им на оное документов, и обращении в однодворческое состояние; о тех же, которые комиссией будут признаны правильно утвержденными в дворянстве, она должна возвращать дела в дворянское депутатское собрание не прежде, как по получению от Герольдии указа, что представленный годовой список о таковых дворянах рассмотрен и утвержден, относительно же неутвержденных Герольдиею по тому списку поступать выше изъясненным порядком; г) для вящего наблюдения, дабы никто из неутвержденных в дворянстве не мог оным пользоваться, обо всех таковых по получении указов Герольдии публиковать в "Губернских ведомостях"³⁷, таким же образом привести во всеобщее сведение о тех дворянах, которые до сего времени утверждены Герольдиею и впредь будут утверждаемы в дворянстве. Исполнение сего на будущее время по закрытии комиссии будет лежать на обязанности дворянских депутатских собраний под начальством губернских начальств; д) как по введеному в здешних губерниях обыкновению, выдаваемые на дворянство документы могли быть записаны в судебных актовых книгах, то дабы уничтоженные документы на дворянство не могли быть впредь выданы кому-либо в копиях из актовых книг при отобрании от каждого лица, неутвержденного в дворянстве, документов наблюдать, чтобы об уничтожении их деланы были отметки и в тех актовых книгах, в которых они вписаны, и на сей конец сверх предписаний от губернских правлений кому следует публиковать о том и в "Губернских ведомостях" с означением у кого, какого времени и в каких актах записанные документы отобраны.

4. Неоднократные случаи по производящимся в судебных местах делам и по самой ревизии действий дворянских депутатских собраний открыли, что выписки из актов, содержащие всю формальность и принимаемые в виде подлинных документов, как к доказательству процессов, так и в подкрепление дворянства большею частью составлены подложным образом и подлинные документы, с коих выданы выписи в актовые книги, в свое время предъявлены и вписаны вовсе не были; или в самых книгах произведены разные фальши, то поставить в обязанность ревизионной комиссии, как равно и депутатским собраниям, чтобы о каждой выписи из актов, имеющей законную важность, требованы были чрез уездных стряпчих³⁸ справки и удостоверения, точно ли подлинные документы в актовых книгах в свое время предъявлены, в таком ли содержании вписаны, как значится в представленной выписи, и нет ли в самих актовых книгах какого подлога по существу и предъявлению тех актов.

5. Из обревизованных комиссиями дел открывается, что получившие первоначальное

утверждение в дворянстве депутатским собранием одной губернии на оснований выданных копий с определений без всякого удостоверения о лицах, представляющих оные, записываются депутатскими собраниями других губернии в родословные книги, несмотря на то, что они ни имени не приобрели, ни постоянного жительства не основали. Потом новая копия с определения переходит к иным лицам, которые в виде потомков записываются в родословные книги третьей губернии, и, таким образом, одна фамилия, быв записана в нескольких губерниях, если в одной по неправомерности определения депутатского собрания указом Герольдии исключается из родословной книги, то остается записанной в другой или третьей и продолжает пользоваться правом, ей не принадлежащим. Подобно сему, если ревизионная комиссия какой-либо губернии признает определение тамошнего дворянского депутатского собрания о дворянстве какой-либо фамилии неправильным, то если бы потом и Герольдия предписала уничтожить это определение, оно остается без уничтожения по перечислению в другой губернии, и может случиться, что ревизионная комиссия той губернии по принятым мерам со стороны пользующего дворянством и по упущению из виду тех неправильностей, которые нашла прежде иная комиссия и Герольдия, не уничтожит неправильного перечисления и позднейшего записания в родословную книгу своей губернии. Это в отношении Киевской, Подольской и Волынской губернии может быть легко отвращено составом центральной комиссии в Киеве и служит убедительным доводом такового сосредоточения трех комиссий; в рассуждении же определений дворянских собраний Белорусской и Литовской губернии, на оснований которых окажется кто-либо записанным в родословную книгу Киевской, Подольской или Волынской губернии, киевская центральная комиссия, сделав заключение о правильности или неправильности определений подведомственных депутатских собраний и записаний в родословную книгу, должна в то же время сообщить о том ревизионной комиссии той губернии, в которой состоялось первоначальное определение об утверждении в дворянстве, и требовать уведомления о заключении той комиссии насчет правильности или неправильности первоначального определения о дворянстве и об окончательном решении Герольдии, какое по рассмотрении заключения комиссии последует для приобщения к обревизованному в киевской комиссии делу и дальнейшего распоряжения относительно лиц, непризнанных в дворянстве, равным образом надлежит поставить в обязанность и других комиссий, чтобы они взаимно сносились с киевскою, если усмотрят, что первоначальное или предшествовавшее перечисление в другую губернию дворянина определение состоялось в депутатском собрании Киевской, Подольской или Волынской губернии, и требовать к своему соображению заключение комиссии или Герольдии о правильности или неправильности их определений, дабы неутвержденные не могли нигде оставаться в числе дворянства и чтобы повсюду о таковых неутвержденных происходила публикация в "Губернских ведомостях" с отображением выданных документов о дворянстве и с причислением в однодворческое состояние.

6. По делам видно также, что те из признанных в дворянстве депутатскими собраниями, о коих дела находились в рассмотрении Герольдии, и определения дворянских собраний подверглись уничтожению, не исключены из числа дворян по неотобранию дворянскими депутатскими собраниями выданных им документов и в особенности те, о которых определения депутатских собраний совершенно не уничтожены, а только признаны не содержащими достаточных доказательств и которые не могут пользоваться назначенным по указу 5 июля 1838 г. трехгодичным сроком на представление дополнительных доказательств за прошествием с того времени более трех лет. О всех таковых необходимо дворянским депутатским собраниям составить списки, и о тех из них, кой не владели и не владеют недвижимым имением,

сообщить губернским правлениям, дабы выданные им на дворянство документы были немедленно отобраны с причислением их в однодворческое состояние; о владевших же или владеющих недвижимым имением представить на рассмотрение Герольдии для дальнейшего о них постановления, сообразно помянутому указу 5 июля 1838 г.

7. При обревизовании в Киеве центральной комиссии велеть Киевскому, Подольскому и Волынскому депутатским собраниям, чтобы все дела, книги и протоколы, подлежащие обревизованию комиссии о дворянах 2-го разряда, доставлены были в оную не далее шестимесячного срока в надлежащем порядке, для приведения в который в продолжение сего срока, если надобность потребует, составить на счет членов депутатских собраний и секретарей особые экспедиции под наблюдением губернских прокуроров. Те же дела, из коих документы возвращены доказывающим дворянство, доставлять в комиссию по мере обратного представления документов в продолжении назначенного указом 5 июля 1838 г. трехгодичного срока, и, чтобы никто не мог впоследствии отговориться незнанием о сроке, каждому из получивших обратно документы сделать чрез местные полиции особые извещения; в случае же неизвестности их местопребывания публиковать в "Губернских ведомостях" с означением, от кого именно ожидается представление документов, и, наконец,

8. Дабы положить конец беспорядкам и злоупотреблениям дворянских депутатских собраний, все журналы и определения оных о дворянах подвергнуть на будущее время просмотру губернских прокуроров с возложением на их ответственность всякой неправильности, о которой не будет с их стороны опротестовано по установленному порядку.

В заключение сего мне остается покорнейше просить ваше высокопревосходительство, если вышеизъясненное мнение мое удостоится одобрения, чтобы к успешному обревизованию определений депутатских собраний и дел о дворянах 2-го разряда оказано было со стороны Герольдии надлежащее содействие, как разрешением вступивших в оную от комиссий и губернских прокуроров представлений и вопросов, остановивших решительные заключения комиссий, так и вообще безотлагательным рассмотрением всех представлений комиссий для скорейшего распределения каждого лица из бывшей шляхты в соответственное сословие, от чего весьма много зависит не только благоустройство вверенного мне края, но и общественное спокойствие.

Для подробнейшего усмотрения вашего высокопревосходительства [прилагаю] к сему записку о действиях ревизионных комиссий вверенных мне губерний с изложением всех неудобств нынешнего их существования.

ЦДІАК України. – Ф.442. – Оп.789 – Спр.240. – Арк.5–19. Чернетка.

¹ Романович-Славатинский А. Дворянство в России от начала XVIII в. до отмены крепостного права. – СПб, 1870. – С.94.

² Полное собрание законов Российской империи (далі ПСЗ). – Т.20. – СПб., 1830. – №14392; СПб., 1830. – Т.22. – №16187.

³ Миронов Б.Н. Социальная история России периода империи (XVIII – начала XX в.). Т. 1.– СПб, 1999. – С.520.

⁴ Имеретинский Н.К. Дворянство Волынской губерний. – СПб, 1867. – С.29.

⁵ Лисенко С., Чернецкий С. Правобережна шляхта (кінець XVIII – перша половина XIX ст.) – Біла Церква: ТОСК, 2002. – С.34.

⁶ ПСЗ. – 2 Изд. – СПб, 1830. – Т.3., 1828. – №1806.

- 7 Державний архів Житомирської області. – Ф.146. – Оп.1. – Спр.48. – Арк. 258–259.
- 8 ПСЗ. – 2 изд. – СПб., 1830. – Т.6. – №4869.
- 9 Лисенко С., Чернецький Є. Вказана праця. – С.40.
- 10 ЦДІАК України. – Ф.442. – Оп.47. – Спр.177. – Арк.4.
- 11 ПСЗ. – 2 изд. – СПб, 1833. – Т.7. – №5746; СПб, 1834. – Т.9. – №7007.
- 12 ЦДІАК України. – Ф.442. – Оп.1. – Спр.1625. – Арк. 6–30.
- 13 Там само. – Арк.1; – ПСЗ. – 2 изд. – СПб., Т.8. – №6599.
- 14 ПСЗ. – 2 изд. – СП, 1832. – Т.6. – №4894; Т.9. – №7007.
- 15 ЦДІАК України. – Ф.442. – Оп.1. – Спр.1625. – Арк. 78, 94.
- 16 Там само. – Арк. 86зв.
- 17 Там само. – Арк. 112, 136.
- 18 ЦДІАК України. – Ф.442. – Оп.1. – Спр.1625. – Арк.112,136.
- 19 Там само. – Арк. 205.
- 20 Там само. – Арк. 375–376.
- 21 ЦДІАК України. – Ф.442. – Оп.789-а. – Спр.240. – Арк.22зв.
- 22 Там само. – Арк. 55зв.
- 23 ЦДІАК України. – Ф.442. – Оп.1. – Спр.1625. – Арк.448–449.
- 24 ПСЗ. – СПб, 1830. – Т.27. – №20608, п.2.
- 25 ЦДІАК України. – Ф.442. – Оп.789-а. – Спр.240. – Арк.21.
- 26 ЦДІАК України. – Ф.442. – Оп.1. – Спр.1625. – Арк.402–403.
- 27 *Имеретинский Н.К.* Вказана праця. – С.69.
- 28 ЦДІАК України. – Ф.442. – Оп.789-а. – Спр.240. – Арк.21, 26зв.
- 29 Створена Петром I у 1722 р. при Сенаті державна установа, що відала справами про приналежність до дворянського стану.
- 30 У документі помилка. Мається на увазі указ від 20 квітня 1834 р., яким було створено спеціальні губернські комісії, що ревізували діяльність дворянських депутатських зібрань [ПСЗ. – 2 изд. – Т.9. – № 7007].
- 31 Призначення на посаду київського військового, подільського і волинського генерал-губернатора Д.Г. Бібікова відбулося 29 грудня 1837 р. (Шандра В.С. Генерал-губернаторство в Україні XIX–XX ст. – К., 2005. – С.383).
- 32 Див. цю ж справу, арк.55зв.
- 33 Цим указом привілейований стан західних губерній було розділено на дві групи тих, хто довів шляхетне походження та отримав визнання Герольдії, та тих, хто цього ще не зробив. Остання група була записана до податного стану однодворців, або міських громадян [ПСЗ. – 2изд. – Т.6. – № 4869].
- 34 Тут вкралася помилка, мається на увазі указ від 10 листопада 1832 р., який розділив колишню шляхту на три розряди. До першого належали власники населених маєтків, або селян без землі, або кріпосних чи дворових людей незалежно, чи затверджені вони депутатськими зібраннями у дворянстві. Другий склали дворяни, яких депутатські зібрання затвердили у дворянстві, але ті не володіли населеними маєтками. Представниками останньої групи були шляхтичі, які не володіли населеними маєтками і не були затверджені депутатськими зібраннями. Перші не підлягали ні подимному податку (стягався з двору, оселі), ні вступу на військову службу, другі підлягали розгляду Герольдії, а третім слід було негайно сплачувати подимний податок та відбувати військову службу. Крім того, указ заборонив дворянським депутатським зібранням західних губерній видавати нові свідоцтва про приналежність до дворянства без підтвердження Герольдії [ПСЗ. – 2 изд. – Т.7. – №5746].
- 35 Указ, що надав шляхтичам західних губерній, які ще не довели дворянського походження, трирічний термін для остаточного доведення приналежності до російського привілейованого стану [ПСЗ. 2 изд. — Т.13 — №11387].
- 36 Вища на той час законодавча установа в Російській імперії.
- 37 Часопис, що видавався у кожному губернському місті.
- 38 Посада, введена “Учреждениями для управления губерний Российской империи” 1775 р., до обов'язків якої входило стежити за законністю дій повітових інституцій.